

๒

ไตรสิกขา

มนุษย์ทุกคนในโลกล้วนแต่ต้องการความสุข ไม่ต้องการความทุกข์ คือรักสุขเกลียดทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น แต่การดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายที่ต้องการนั้น คนทั้งหลายมีวิธีดำเนินชีวิตไปตามแนวหรือวิถีทางที่ตนคิดเห็นว่าถูกต้อง บางคนดำเนินชีวิตด้วยการเบียดเบียนตน คือการทำตนให้ลำบากเดือดร้อนด้วยการกระทำของตน เช่น การดื่มน้ำเมา และเสพของเสพติดให้โทษ เป็นต้น หรือการทรมานตนด้วยการอดอาหาร บางคนดำเนินชีวิตด้วยการเบียดเบียนคนอื่นหรือสัตว์อื่นให้เดือดร้อนลำบาก เช่น ลักขโมย ฉ้อโกง ปล้นเขาเลี้ยงชีพ เป็นต้น หรือหากินด้วยการเบียดเบียนคนอื่น สัตว์อื่น เป็นต้น บางคนดำเนินชีวิตด้วยการเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น การดำเนินชีวิตประเภทนี้ทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นการดำเนินชีวิตที่ไม่ประเสริฐ เพราะเป็นการทำตนและสังคมส่วนรวมให้เดือดร้อน

ส่วนการดำเนินชีวิตด้วยการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นโดยดำเนินชีวิตไปตามหลักศีลธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ ถือว่าการดำเนินชีวิตที่ประเสริฐเพราะเป็นไปเพื่อทำตนเองและสังคมให้สงบสุข ไม่มีสงคราม ไม่มีการแก่งแย่งชิงดีกัน แต่เป็นไปเพื่อเมตตากรุณา ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

การดำเนินชีวิตที่ประเสริฐนี้พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า “พรหมจรรย์” ดังที่พระองค์ตรัสแก่พระสาวก ๖๐ รูป ในพรรษาแรกที่ตรัสรู้ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี ในการส่งพระสาวก ๖๐ รูป ออกไปประกาศพุทธศาสนา ตอนหนึ่งว่า “เทเสถ ภิกขเว ธมฺมํ อาทิกุลยานํ^๕ มชฌมกุลยานํ ปริยสํกกุลยานํ สพฺพญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พุรฺหมจฺริยํ ปกาเสถ” แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงเถิด”^๖

คำว่า “พรหม” แปลว่า “สูงสุดหรือประเสริฐ” ส่วนคำว่า “จรรย์” หรือ “จริยา” แปลว่า “ความประพฤติ การกระทำ หรือการดำเนินชีวิต” ฉะนั้น คำว่า “พรหมจรรย์” จึงหมายถึงความประพฤติหรือการทำความสูงหรือประเสริฐ หรือแบบแห่งการครองชีวิตอันประเสริฐ ก็คือการดำเนินชีวิตอันประเสริฐนั่นเอง

ในพระบาลีวินัยปิฎกที่ยกมาข้างต้นนั้นมีข้อที่น่าสังเกตว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า “จงประกาศพรหมจรรย์” ไม่ได้ทรงใช้คำว่า “ประกาศศาสนา” ถ้าอย่างนั้นพรหมจรรย์คืออะไร ที่พระองค์ทรงแนะนำสาวกให้ไปประกาศสั่งสอนเพื่อประโยชน์และความสุขแก่เทวดาและมนุษย์เป็นจำนวนมาก

พรหมจรรย์หรือแบบการครองชีวิตที่ประเสริฐก็คือ ศีล สมาธิ และปัญญานั้นเอง เพราะศีล สมาธิ และปัญญา เป็นตัวศาสนา เนื่องจากคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้นรวมลงในศีล สมาธิ และปัญญาเท่านั้น เมื่อทรงให้ประกาศพรหมจรรย์อันเป็นตัวศาสนา ก็คือให้ประกาศศีล สมาธิ และปัญญานั้นเอง

^๕คำว่า “กุลยานํ” แปลว่า ไฟเพราะ ดี งาม พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า งามเบื้องต้นหมายถึงศีล งามในท่ามกลางหมายถึงสมาธิ งามในที่สุดหมายถึงปัญญา (วิสุทธิมรรค ๑/๑).

^๖วินัยปิฎก มหาวรรค ๔/๓๒/๓๙-๔๐.

เพราะฉะนั้น การประพฤติพรหมจรรย์ก็คือการดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ หรือแบบแห่งการครองชีวิตที่ประเสริฐ ประเสริฐอย่างไร คือประเสริฐด้วยแบบ แห่งการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ๓ อย่าง คือ

(๑) ประเสริฐด้วยอำนาจศีล คือ ทำตนให้ประกอบด้วยระเบียบวินัย และมารยาทอันดีงาม ไม่ฝ่าฝืนกฎหมายและระเบียบอันดีงามของสังคม

(๒) ประเสริฐด้วยอำนาจสมาธิ คือ ทำจิตให้มีสมรรถภาพ สามารถใช้ อะไรได้ตามความต้องการ มีจิตใจมั่นคง

(๓) ประเสริฐด้วยอำนาจปัญญา คือ มีความรู้สูงสุดเท่าที่มนุษย์ควร จะรู้ ไม่มีจิตใจฟุ้งขึ้นหรือยุบลงในเมื่อตนประสบโลกธรรม คือไม่ตื่นตื่นดีใจเมื่อ ประสบบกับลาภ ยศ สรรเสริญ สุขที่น่าปรารถนา และไม่เศร้าโศกเสียใจในเมื่อ ประสบบกับความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์อันไม่น่าปรารถนา แต่มีจิต สงบเยือกเย็น รู้เท่าทันความเป็นจริงของชีวิต

ใครก็ตาม หากดำเนินชีวิตโดยใช้แบบหรือหลักในการดำเนินชีวิต ๓ ประการดังกล่าวมานี้ ถือว่าดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ ไม่ทำตนและผู้อื่นให้ เดือดร้อน แต่ นำความสงบสุขมาแก่ตนและสังคมได้มาก เป็นชีวิตที่มีคุณค่า เป็นหลักการดำเนินชีวิตแบบพุทธศาสนิกชน เป็นแบบที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ และทรงพิสูจน์มาแล้วว่าดีที่สุด ประเสริฐที่สุด ไม่ก่อเวร ไม่มีภัยทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่น พระองค์จึงเรียกแบบการครองชีวิตอย่างนี้ว่า “พรหมจรรย์”

เพราะฉะนั้น การประพฤติตามหลักพุทธศาสนาหรือการประกาศ พุทธศาสนาก็คือประพฤติและประกาศพรหมจรรย์หรือแบบการดำเนินชีวิตที่ ประเสริฐนั่นเอง

แต่วิธีประพฤติหรือประกาศพรหมจรรย์ที่ดีที่สุดนั้นคือแสดงความสุข และความสำเร็จอันมีอยู่ที่ดีของผู้ประพฤติหรือประกาศเองออกมาให้ปรากฏ

ให้คนอื่นเขาได้ดู ได้รู้ ได้เห็น แม้จะไม่ได้พูดออกมาก็ย่อมจะดีกว่า ดังกว่า และประเสริฐกว่าการประกาศพุทธศาสนาที่ตัวผู้ประกาศไม่มีศีล สมาธิ และปัญญาอยู่ในตัวเลย

ผู้ที่ประกาศตัวว่าเป็นพุทธศาสนิกชนบางคนไม่ได้แสดงความสุขและความสำเร็จในชีวิตออกมาให้ปรากฏ เพราะเหตุที่ไม่มีตัวพรหมจรรย์อยู่ในตัวผู้นั้น หรือแม้มีอยู่บ้าง แต่ก็น้อยมาก ไม่ประทับใจแก่ผู้ที่พบเห็น ไม่ก่อให้เกิดความสุขแก่ผู้ที่พบเห็นและแก่สังคม จึงไม่จัดว่าเป็นชาวพุทธที่แท้จริง เพราะไม่ได้ดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ

ผู้ที่ประพฤติหรือประกาศพรหมจรรย์ด้วยการแสดงความสุขและความสำเร็จในชีวิตออกมาให้ปรากฏ คือแสดงการมีศีลด้วยการมีมารยาทเรียบร้อย และสำรวม แสดงสมาธิด้วยความเป็นผู้มีจิตใจมั่นคง เข้มแข็ง และสงบ แสดงปัญญาออกมาด้วยการรู้เท่าทันต่อความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย ไม่แสดงอาการขี้ขลาด ไม่หวั่นไหวในเมื่อประสบกับโลกธรรม ไม่ว่าผู้นั้นจะยากจนหรือร่ำรวย ก็เป็นผู้มีชีวิตประเสริฐแท้ และจัดว่าเป็นคนร่ำรวยในพุทธศาสนา เพราะได้แสดงให้เห็นอริยทรัพย์อันเป็นทรัพย์ภายในที่ประเสริฐออกมาให้ปรากฏ ดังตัวอย่างของพระอัสสชิเถระซึ่งเพียงแต่เดินอยู่เท่านั้น ยังไม่พูดอะไรเลย ก็ประทับใจอุปติสสปริพาชกเป็นอันมาก เพราะท่านได้แสดงออกถึงกิริยามรรยาทอันสงบ ผิพรรณอันผ่องใส และหน้าตาอันเบิกบาน

ในชีวิตประวัติของพระอัครสาวกทั้งสองของพระพุทธเจ้ามีหลักฐานทางพระพุทธศาสนานับถือไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งในที่นี้จะนำมากล่าวเฉพาะใจความเท่านั้น พอเป็นตัวอย่าง คือ

สมัยหนึ่ง สันุชัยปริพาชกนักบวชนอกพระพุทธศาสนาตั้งสำนักอยู่ในกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เขาเป็นเจ้าลัทธิคนหนึ่งในจำนวนเจ้าลัทธิทั้งหลายที่สอน

ลัทธิในสมัยพุทธกาล^{๑๗} มีสาธุศิษย์ที่เป็นปริพาชกอยู่ในสำนักจำนวนหลายร้อยคน ในสมัยนั้น โมคคัลลานะและสารีบุตรบวชเป็นปริพาชกอยู่ในสำนักของสัจจชัย ทั้งสองทำกติกากันว่า ใครได้บรรลุอมตธรรมก่อนก็ขอให้บอกแก่อีกคนหนึ่ง

ครั้งนั้น พระอัสสชิเถระ ซึ่งเป็นรูปหนึ่งในจำนวนพระปัญจวัคคีย์ทั้งห้าและเป็นรูปหนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ ๖๐ รูป ที่พระพุทธองค์ส่งไปประกาศพระพุทธศาสนาในสมัยแรก ในวันหนึ่งเวลาเช้า ท่านเดินเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในเมืองราชคฤห์ ลักษณะการเดินของท่านสง่างาม น่าเลื่อมใส ไม่ว่าท่านจะก้าวไปข้างหน้าหรือถอยกลับ ไม่ว่าท่านจะมองดูหรือเหลียวดู จะคุ้มแขนเข้าหรือเหยียดออก ก็ดูงดงามน่าเลื่อมใสทั้งสิ้น ท่านเดินด้วยอาการสำรวม สงบ มีมารยาทงาม และผิวหน้าก็ผ่องใสเบิกบาน อันเป็นการแสดงออกของท่านผู้หมดทุกข์ ไร้ความกังวล

อุปติสสปริพาชก (สารีบุตร) เห็นพระอัสสชิในขณะที่ท่านกำลังเดินบิณฑบาตอยู่ เพียงครั้งแรกเท่านั้นก็เกิดความพอใจเลื่อมใสในตัวท่าน พลังคิดว่า “สมณะรูปนี้จะต้องเป็นรูปหนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลายในโลก ทำอย่างไรเราจะได้เข้าไปหาท่าน” จึงได้ติดตามท่านไปข้างหลัง เมื่อเห็นท่านฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว เห็นเป็นโอกาสดีจึงได้เข้าไปใกล้แล้วเรียนถามท่านว่า “พระคุณเจ้าที่เคารพ อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก ผิวพรรณของท่านก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง ท่านบวชอุทิศใคร หรือว่าใครเป็นศาสดาของท่าน ท่านชอบใจธรรมของใคร”

พระอัสสชิเถระตอบว่า “มีอยู่ ท่าน... พระมหาสมณะเป็นศากยบุตร ออกบวชจากศากยสกุล อาตมาบวชอุทิศ (เจาะจง) พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พระองค์เป็นศาสดาของอาตมา และอาตมาชอบใจธรรมของพระองค์”

^{๑๗} ครุฑทั้งหกก็คือ ๑. ปุณณะ กัสสปะ ๒. มัคขลิ โคสาละ ๓. อชิตะ เกสกะมพละ ๔. ปกุธะ กัจจายนะ ๕. สัจจชัย เวลัฏฐบุตร ๖. นิครนถ์ นาฏบุตร (หรือมหาวิระ ผู้ก่อตั้งศาสนาเซน).

“ก็พระศาสดาของท่านทรงสอนอย่างไร ทรงแนะนำอย่างไร” อุปติสสะถาม

พระอัสสชิเถระพูดอย่างถ่อมตนว่า “อาตมานั้นเป็นผู้บวชใหม่ บวชยังไม่นาน เพิ่งเข้ามาสู่พระธรรมวินัย (ศาสนา) นี้ จึงไม่อาจแสดงธรรมแก่ท่านโดยพิสดารได้ แต่จักกล่าวแต่ใจความได้”

“น้อยหรือมากก็นิมนตักกล่าวเถิดครับ ขอให้ท่านบอกแต่ใจความแก่กระผม กระผมต้องการแต่ใจความเท่านั้น จะอธิบายความให้มากไปทำไม” อุปติสสปริพาชกพูดขอร้องและแสดงถึงความประสงค์ของตน

พระอัสสชิเถระจึงได้แสดงเหตุและผลอันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนาว่า

“เย ธมมา เหตุปฺปภาว เตสํ เหตุํ ตถาคโต
เตสญฺจ โย นิโรธो จ เอวํวาทิ มหาสมโณ”

แปลว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับของธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะทรงสั่งสอนอย่างนี้เป็นประจำ”^{๑๔}

อุปติสสปริพาชกได้ฟังเนื้อความเพียงเท่านั้นก็ได้เข้าใจแทงตลอดหมดสิ้นสำเร็จเป็นพระโสดาบันอันเป็นพระอริยบุคคลขั้นแรกในพระพุทธศาสนา เพราะท่านเป็นผู้มีปัญญามาก

ใจความในคาถามีเพียงว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดจากเหตุ คือเมื่อมีเหตุให้เกิดมี มันก็เกิดขึ้น เมื่อมีเหตุให้ดับ มันก็ดับไปด้วย สุขและทุกข์เป็นต้นก็ล้วนเกิดจากเหตุ เมื่อเหตุดับก็ดับไปด้วย พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องเหตุและผลอย่างนี้เป็นประจำ

^{๑๔}วินัยปิฎก มหาวรรค ๔/๖๔-๖๕/๗๒-๗๔.

เมื่ออุปติสสะได้บรรลุธรรมแล้วจึงได้ไปบอกแก่โกณฑลปรีพาขก (โมคคัลลานะ) ตามสัญญา จนทำให้โมคคัลลานะได้บรรลุพระโสดาบันไปด้วย ในที่สุดสองสหายก็พากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่วัดพระเวฬุวันในกรุงราชคฤห์ ทูลขอบรรพชาอุปสมบทต่อพระพุทธเจ้า เมื่ออุปสมบทแล้วไม่นานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ พระสารีบุตรมีปัญญามาก ทรงได้รับแต่งตั้งให้เป็นอัครสาวกฝ่ายขวา พระโมคคัลลานะมีฤทธิ์มาก ทรงได้รับแต่งตั้งให้เป็นอัครสาวกฝ่ายซ้าย พระอัครสาวกทั้งสองนี้ได้เป็นกำลังอย่างมหาศาลในการประกาศพรหมจรรย์เผยแผ่พระพุทธศาสนา

เรื่องที่ยกมากล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่า การประพฤติหรือการประกาศพรหมจรรย์ด้วยการแสดงความสุขและความสำเร็จในชีวิตให้ดูนั้นมีผลมากทั้งแก่ตัวเองและผู้อื่น ดังที่พระอัสสชิเถระประสบความสำเร็จมาแล้วแม้แต่เพียงเดินด้วยอาการอันสงบ บ่งบอกถึงความสุขภายในของท่าน ก็ประทับใจพระสารีบุตรซึ่งเป็นนักปราชญ์ท่านหนึ่งในยุคนั้น และก่อให้เกิดผลดีต่อพระพุทธศาสนาในภายหลังเป็นอันมาก

ฉะนั้น พรหมจรรย์หรือการดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐตามหลักพระพุทธศาสนานี้ถือว่าการพัฒนาจิตโดยตรง เพราะเป็นการนำความเจริญและสงบสุขแก่ตนเองและสังคมโดยรวม

การที่บุคคลจะสามารถดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐได้ถูกต้องและได้ผลดีจำต้องศึกษาให้เข้าใจหลักการปฏิบัติดังต่อไปนี้

ไตรสิกขา (หลักการศึกษา ๓ ขั้น)

ในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงวางหลักการศึกษาหรือหลักปฏิบัติเพื่อให้บรรลุผลแห่งการพัฒนาจิตไว้ ๓ ขั้น เรียกว่า “ไตรสิกขา” หรือหลักการปฏิบัติ ๓ ขั้น คือ

- (๑) สีสสิกขา การปฏิบัติในขั้นศีล
- (๒) จิตตสิกขา การปฏิบัติในขั้นสมาธิ
- (๓) ปัญญาสิกขา การปฏิบัติในขั้นปัญญา^{๑๙}

คำว่า “สิกขา” หรือ “ศึกษา” ในที่นี้ หมายถึงการปฏิบัติ คือฝึกหัด
อบรมกาย วาจา ใจ ฉะนั้น การศึกษาในไตรสิกขานั้นก็คือการปฏิบัตินั่นเอง

ถ้าศึกษาในเรื่องศีลก็เรียกว่า “ศีลสิกขา” ถ้าศึกษาปฏิบัติในเรื่องสมาธิ
หรือการฝึกจิตเรียกว่า “จิตตสิกขา” ถ้าศึกษาในเรื่องปัญญาเรียกว่า “ปัญญา
สิกขา”

ถ้าหากการศึกษปฏิบัติเพิ่มภูมิการปฏิบัติสูงขึ้น คือทำให้ดียิ่งขึ้นจนถึง
ขั้นมรรคมีองค์ ๘ ก็จัดเป็นการศึกษาปฏิบัติขั้นสูงในพระพุทธศาสนา เรียกว่า
“อธิศีลสิกขา” คือข้อปฏิบัติสำหรับอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง เรียก
ว่า “อธิจิตตสิกขา” คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดสมาธิอย่างสูง
และเรียกว่า “อธิปัญญาสิกขา” คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิด
ความรู้แจ้งอย่างสูง

ฉะนั้น มรรคมีองค์ ๘ จึงย่อลงในไตรสิกขาได้ดังนี้

๑. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) และสัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)
สองอย่างนี้ย่อลงในอธิปัญญาสิกขา เพราะเป็นเรื่องการอบรมปัญญา

๒. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) และ
สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สามอย่างนี้ย่อลงในอธิศีลสิกขา เพราะเป็นเรื่อง
การอบรมความประพฤติทางกายและวาจา

๓. สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) สัมมาสติ (ตั้งสติชอบ) และ
สัมมาสมาธิ (ตั้งใจชอบ) สามอย่างนี้ย่อลงในอธิจิตตสิกขา เพราะเป็นการฝึก
อบรมจิตให้เกิดสมาธิ

^{๑๙} ทัพนิกาย ปาฏิการวรรค ๑๑/๒๒๔/๒๓.

การพัฒนาจิตตามหลักพระพุทธศาสนาจำต้องปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ หรือไตรสิกขาเท่านั้น จึงจะได้รับผลตามที่มุ่งหมายได้ ถ้าหากปฏิบัติ นอกเหนือไปจากไตรสิกขานี้แล้ว ไม่จัดว่าเป็นการพัฒนาจิตตามหลักพระพุทธศาสนาเลย เพราะว่าเมื่อปราศจากไตรสิกขาเสียแล้ว จิตก็ไม่อาจจะพัฒนาได้ หรือไม่อาจจะยกขึ้นสู่ระดับสูงได้ ฉะนั้น ไตรสิกขาจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาจิต

กิเลส ๓ ชั้น

พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนนายแพทย์ผู้มีความชำนาญ ธรรมดาว่านายแพทย์ที่มีความชำนาญนั้น เมื่อจะให้ยาขนานใดขนานหนึ่งหรือวิธีรักษาอย่างใดอย่างหนึ่งแก่คนไข้ก็ต้องตรวจสอบดูสมุฏฐานของโรคอย่างแน่ชัดเสียก่อนแล้วจึงวางยาหรือใช้วิธีรักษาให้ถูกต้องกับสมุฏฐานของโรคนั้นๆ แล้วคนไข้นั้นก็จะหายได้ในที่สุดเพราะความชำนาญของแพทย์ ข้อนี้นั่นเอง พระพุทธเจ้าก็เช่นนั้นเหมือนกัน แต่พระองค์เป็นแพทย์ทางใจหรือจิตแพทย์ และจัดเป็นจิตแพทย์เอกของโลก พระองค์ได้ค้นพบว่าสัตว์โลกทุกจำพวกมีโรคภัยอยู่ ๓ ชนิด หรือ ๓ กลุ่ม ซึ่งก่อให้เกิดความทรมานความเดือดร้อนนานาประการแก่สัตว์โลก โรคภัยทั้ง ๓ ชนิดนี้ได้แก่กิเลส ๓ ชั้น ซึ่งแต่ละชั้นมีความร้ายแรงต่างกัน กิเลส ๓ ชนิดนี้คือ

๑. วิติกมกิเลส กิเลสอย่างหยาบ คือ กิเลสที่พุ่งออกมาทางกายและทางวาจาอันได้แก่การกระทำจริตทางกาย ๓ คือ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และความประพฤตินิดในกาม ซึ่งรวมการดื่มสุราและยาเสพติดให้โทษเข้าในข้อนี้ด้วย และประพฤติกุศลจริตทางวาจา ๔ คือ การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ และการพูดเพ้อเจ้อ

๒. ปริยภูฐานกิเลส กิเลสอย่างกลาง คือ กิเลสที่กลุ้มรุมจิตให้เดือดร้อนอันได้แก่กิเลสจำพวกนิรณ ๕ มีกามฉันท (ความรักใคร่ทางกาม) พยาบาท

(คิดปองร้ายผู้อื่น) เป็นต้น ซึ่งกิเลสกลุ่มนี้เป็นตัวที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดีหรือมีความสงบสุขได้

๓. **อนุสัยกิเลส** กิเลสอย่างละเอียด คือ กิเลสที่นอนสงบนิ่งอยู่ในสันดาน คืออยู่ในจิตนั่นเอง แต่ลึกมาก เหมือนกับตะกอนที่นอนอยู่ที่ก้นของตุ่มน้ำ ซึ่งเป็นต้นเค้าของกิเลสทั้งหมด มีอยู่ ๓ สาย คือ

(๓.๑) **ราคานุสัย** อนุสัยคือราคะ (กิเลสสายราคะหรือโลภะ)

(๓.๒) **ปฏิกานุสัย** อนุสัยคือปฏิมะ (กิเลสสายโทสะ)

(๓.๓) **อวิชชานุสัย** อนุสัยคืออวิชชา (กิเลสสายโมหะ)^{๒๐}

เมื่อพระพุทธองค์ทรงค้นพบโรคภัยคือกิเลสทั้งสามขั้นนี้แล้ว พระองค์ก็ทรงประกอบตัวยาคือพระธรรม และทรงให้ยาถูกต้องกับสมุฏฐานของโรคนั้นๆ ซึ่งจะนำมากล่าวให้เห็นชัดในข้อต่อไป แต่ในข้อนี้จะได้กล่าวถึงความร้ายแรงของโรคภัยคือกิเลสทั้งสามชนิดนี้แต่ละอย่างให้ทราบเสียก่อน

ความร้ายแรงของกิเลส ๓ ชั้น

กิเลสทั้ง ๓ ขั้นที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบนั้นมีความร้ายแรงไม่เท่ากัน แต่ล้วนเป็นตัวขัดขวางการพัฒนาจิตและการพัฒนาประเทศทั้งสิ้น ซึ่งจะนำมากล่าวในที่นี้โดยสังเขป ดังนี้

๑. **กิเลสอย่างหยาบ (เวตติกมกิเลส)** เป็นกิเลสที่แสดงออกมาทางกายและทางวาจา เป็นกายทุจริตบ้าง วาจาทุจริตบ้าง ก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนและสังคมได้มาก จึงชื่อว่าหยาบ เพราะเป็นบาป น่าเกลียด ทำลายล้างได้มาก และเห็นได้ง่าย ที่แสดงออกมาทางกายก็เป็นการเบียดเบียน การฆ่า การทำลายล้างอื่น สัตว์อื่น จนบางครั้งก็กลายเป็นสงคราม หรือเป็นการโกงกิน ลักขโมย ปล้น

^{๒๐} มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ๑๒/๕๕๑/๕๕๓.

สังคม หรือเป็นการประพาศิณิคมในกาม ข่มขืน ก่อความแตกแยก และความ
สับสนในครอบครัว หรือเป็นการดื่มสุราเมรัย และเสพของมีนเมา เสพของเสพ
ติดให้โทษร้ายแรงต่างๆ เช่น เฮโรอีน เป็นต้น ส่วนที่แสดงออกมาทางวาจา
ก็เป็นการพูดเท็จ หลอกลวง ใส่ความผู้อื่น หรือพูดคำหยาบไม่น่าฟัง ก่อให้
เกิดความเจ็บใจแก่ผู้อื่น หรือพูดส่อเสียดให้ผู้อื่นแตกกัน ก่อความแตกแยกใน
สังคม หรือพูดเพื่อจ้อง เหลวไหล ไร้สาระประโยชน์ รวมความว่า สังคมที่มี
ความวุ่นวายและเดือดร้อนอยู่ในปัจจุบันนี้ส่วนใหญ่เกิดจากกิเลสอย่างหยาบทั้ง
สิ้น

๒. กิเลสอย่างกลาง (ปริยฐานกิเลส) เป็นกิเลสที่กลุ่มมจติใจให้เดือด
ร้อน ไม่แสดงออกมาทางกายและวาจาเหมือนกิเลสอย่างหยาบ แต่กลุ่มมจติอยู่
ภายในจิต ทำจิตใจให้เดือดร้อนกระวนกระวาย ที่เรียกว่าเป็นกิเลสอย่างกลาง
ก็เพราะไม่ร้ายแรงเหมือนกิเลสอย่างหยาบ แต่ก็ไม่ละเอียดยเหมือนอนุสัยกิเลส
กิเลสอย่างกลางนี้เป็นประเภทอุปกิเลสที่ทำให้ใจมัวหมอง สกปรก ไม่ผ่องใส
และเป็นกิเลสประเภทนิเวรณ คือกิเลสที่ป้องกันจิตไม่ให้พัฒนา ทำจิตให้ไร้
ความสงบ เช่น ทำให้กลัดกลุ้มเร้าร้อนด้วยอำนาจราคะ หรือทำให้เคียดแค้น
เจ็บใจด้วยอำนาจพยาบาท หรือทำให้ฟุ้งซ่านและรำคาญ หาความสงบใจไม่ได้
ด้วยอำนาจของอุทธัจจกุกกุกจะ เป็นต้น กิเลสประเภทนี้เป็นตัวฆ่าสุขภาพจิต
หรือเป็นตัวทำลายความสงบสุขของมนุษย์มากที่สุด และทำให้คนเป็นโรคจิต
โรคประสาทมากที่สุด ซึ่งกำลังทวีมากขึ้นในเมืองใหญ่ๆ ของโลกปัจจุบันอัน
เป็นปัญหาสังคมที่กำลังเพิ่มขึ้นอย่างน่าวิตก

๓. กิเลสอย่างละเอียด (อนุสัยกิเลส) เป็นกิเลสประเภทอนุสัยซึ่งนอน
สงบนิ่งอยู่ในสันดานคือจิตของแต่ละบุคคล กิเลสกลุ่มนี้ละเอียดมาก ที่ชื่อ
ว่าเป็นกิเลสอย่างละเอียดก็เพราะสังเกตเห็นได้ยาก ไม่เหมือนกับกิเลสอย่าง

หยาบซึ่งเห็นได้ง่าย และไม่เหมือนกิเลสอย่างกลางซึ่งสามารถสังเกตเห็นได้ อนุสัยกิเลสนั้นนอนสงบนิ่งอยู่ในจิตใจ เหมือนตะกอนที่นอนอยู่ในก้นของภาชนะ น้ำ คือปกติว่าน้ำที่มีตะกอน ถ้าตะกอนนั้นยังนอนอยู่ก็เป็นน้ำที่ใสสะอาด ใช้ดื่มหรือใช้อื่นๆ ได้ดี แต่ถ้าตะกอนฟุ้งขึ้นมา น้ำนั้นก็กลายเป็นน้ำสกปรก ใช้ดื่มก็ไม่ได้ จะใช้อาบหรือใช้ล้างภาชนะอย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่ได้ เพราะเป็นน้ำสกปรก เพราะเป็นน้ำเสีย เป็นน้ำสกปรกเสียแล้วฉันใด จิตที่มีอนุสัยกิเลสนอนอยู่นี้ก็เช่นกัน ถ้าอนุสัยไม่ฟุ้งขึ้นมาก็เป็นจิตที่สะอาดผ่องใส ใช้งานได้ดี แต่ถ้าอนุสัยฟุ้งขึ้นมาเป็นกิเลสอย่างกลางหรืออย่างหยาบแล้ว จิตนี้ก็จะเศร้าหมอง สกปรก มีคุณภาพต่ำ ใช้งานไม่ได้ดี และก่อให้เกิดทุกข์โทษต่างๆ ติดตามมา และการที่คนเราต้องเกิดแก่เจ็บตาย เวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ก็เพราะอนุสัยกิเลสนี้เอง แม้กิเลสอย่างกลางและอย่างหยาบก็มีรากเหง้ามาจากอนุสัยกิเลสนี้ อนุสัยกิเลสนี้จึงเป็นบ่อเกิดแห่งโทษทุกข์ทั้งมวล

การก่อตัวของกิเลส

กิเลสแม้จะมีมาก แต่ก็มีต้นเค้ามาจากกิเลส ๓ สายเท่านั้น คือ สายโลภะ สายโทสะ และสายโมหะ อันเป็นตัวอกุศลมูลต้นเค้าหรือรากเหง้าของการทำชั่วต่างๆ โดยมีการก่อตัวขึ้นมาตามลำดับ เริ่มต้นตั้งแต่อนุสัยกิเลส แล้วกลายเป็นปริยภูฐานกิเลส แล้วบางครั้งก็ฟุ้งขึ้นเป็นวิติกมมกิเลสในที่สุด โดยมีการก่อตัวตามลำดับดังนี้

๑. กิเลสสายโลภะ มีต้นเค้าอยู่ที่ราคานุสัย “ราคะ” หมายถึงความติดหรือความพอใจ เมื่อฟุ้งตัวขึ้นเป็นกิเลสอย่างกลางก็จะเป็นกามฉันท์ คือความพอใจในทางกาม หรืออาจจะเป็นอภิชฌา คือโลภอยากได้ของผู้อื่น เมื่อระงับไม่อยู่ก็จะกลายเป็นกิเลสอย่างหยาบ ถ้าออกมาทางกายก็อาจเป็นการลักทรัพย์ หรือประพฤตินิเสสทางกาม ถ้าออกมาทางวาจาก็อาจเป็นการพูดหลอกลวงหรือจ้อโก่งคนอื่น

๒. กิเลสสายโทสะ มีต้นเค้าอยู่ที่ปฏิมานุสัย “ปฏิมะ” หมายถึงความกระทบกระทั่งจิตหรือความไม่พอใจ เมื่อฟุ้งตัวเป็นกิเลสอย่างกลางก็จะกลายเป็นกุกกุจจะ คือความรำคาญหรือพยาบาท ความผูกใจเจ็บ ถ้าระงับไว้ไม่อยู่ก็จะกลายเป็นกิเลสอย่างหยาบ คือเมื่อออกมาทางกายก็อาจจะเป็นการฆ่า การทำลาย การเบียดเบียนคนอื่น สัตว์อื่น เมื่อออกมาทางวาจาก็อาจจะเป็นการพูดคำหยาบ ด่าว่าให้คนอื่นเจ็บใจ

๓. กิเลสสายโมหะ มีต้นเค้าที่อวิชชานุสัย “อวิชา” หมายถึงการไม่รู้ตามความเป็นจริง เมื่อฟุ้งตัวขึ้นเป็นกิเลสอย่างกลางก็อาจจะเป็นถีนมิทธะ คือความท้อแท้และความง่วงซึม หรืออุทธัจจะ คือความฟุ้งซ่าน หรืออาจจะเป็นความล่งเลงสัย จนบางคนถึงกับกลายเป็นมิจฉาทิฎฐิ เช่น ไม่เชื่อในบาปบุญ ถ้าระงับไว้ไม่อยู่ก็จะกลายเป็นกิเลสอย่างหยาบ คือถ้าออกมาทางกายก็อาจเป็นการเสพของมีนเมาหรือของเสพติดให้โทษต่างๆ ถ้าออกมาทางวาจาก็เป็นการพูดเพื่อจ้อเหลวไหลไร้ประโยชน์

ไตรสิกขากำจัดกิเลส ๓ ชั้น

พระพุทธเจ้าทรงทราบกิเลสทั้งสามชนิดอย่างละเอียดถี่ถ้วนจากการตรัสรู้ของพระองค์ว่า กิเลสชนิดไหนสังกัดอยู่ในกลุ่มใดและมีโทษอย่างไร และทรงทราบว่าความทุกข์ยากทั้งหลายทั้งมวลล้วนแต่เกิดจากโรคร้ายคือกิเลสนี้เอง พระองค์ในฐานะที่เป็นพระบรมศาสดาจึงทรงประกอบตัวย้าขึ้น ๓ ขนาน อันได้แก่ “ไตรสิกขา” เพื่อกำจัดหรือปราบกิเลสทั้งสามชนิดโดยตรง คือ

- (๑) ทรงแสดงศีลเพื่อเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างหยาบ
- (๒) ทรงแสดงสมาธิเพื่อเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างกลาง
- (๓) ทรงแสดงปัญญาเพื่อเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างละเอียด

ฉะนั้น ไตรสิกขาจึงเป็นเครื่องปราบโรคคือกิเลส ๓ ชั้นโดยตรง และใช้ปราบอย่างได้ผลแน่นอน ซึ่งผู้ใช้นี้ได้รับผลกันมาแล้วเป็นจำนวนมาก และผู้ปฏิบัติสามารถพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง พระพุทธเจ้าทรงใช้นี้ได้ผลมาก่อนแล้ว จึงทรงแนะนำให้ผู้อื่นใช้ด้วย และปรากฏว่า ถ้าผู้ใช้ปฏิบัติตามวิธีที่พระองค์ทรงแนะนำและปฏิบัติตามอย่างต่อเนื่องจริงจึงย่อมได้รับผลทั้งสิ้น เพราะเมื่อบุคคลมีศีลอย่างน้อยศีล ๕ กิเลสอย่างหยาบก็เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อบำเพ็ญสมาธิจนจิตใจสงบนิรณแล้ว กิเลสอย่างกลางก็รบกวนจิตใจไม่ได้ เมื่อใช้ปัญญาทำลายแล้ว อนุสัยกิเลสก็ถูกกำจัดได้ในที่สุด

ในการใช้ไตรสิกขากำจัดหรือปราบกิเลส ๓ ชั้นนี้ นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาเปรียบเทียบไว้ดังนี้

การปราบกิเลสอย่างหยาบด้วยศีล เปรียบเหมือนการใช้มีดไปตัดหญ้าคาหรือหญ้าคมบาง ทำให้พื้นที่นั้นไม่รกรุงรัง เดินได้สะดวก แต่หญ้านั้นสามารถงอกขึ้นได้อีก เพราะรากและลำต้นมันยังอยู่ กิเลสที่ถูกกำจัดด้วยอำนาจศีลก็เหมือนกัน คือเกิดขึ้นมาอีกได้หากผู้นั้นเลิกรักษาศีล เพราะรากมันยังไม่ถูกทำลาย

การตัดกิเลสอย่างกลางด้วยอำนาจสมาธิ เปรียบเหมือนกับเอาท่อนไม้หรือก้อนหินไปทับหญ้าเอาไว้ ตราบเท่าที่ท่อนไม้หรือก้อนหินนั้นยังทับอยู่ หญ้านั้นก็ไม่อาจจะงอกขึ้นมาได้ แต่เมื่อใดที่ท่อนไม้หรือก้อนหินนั้นถูกยกออกไป หญ้านั้นย่อมงอกขึ้นมาได้อีก ข้อนี้ฉันใด กิเลสอย่างกลางที่สงบไปด้วยอำนาจสมาธิก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือในขณะที่จิตใจยังสงบด้วยอำนาจสมาธิอยู่ กิเลสอย่างกลางก็เกิดขึ้นรบกวนจิตใจไม่ได้ แต่ถ้าเมื่อใดไม่ได้ทำสมาธิ กิเลสเหล่านี้ก็เกิดขึ้นมารบกวนจิตใจได้อีก เพราะรากคืออนุสัยมันยังอยู่

การปราบกิเลสอย่างละเอียดด้วยอำนาจปัญญา เปรียบเหมือนการใช้จอบไปขุดหญ้านั้นขึ้นมาทั้งรากทั้งโคน แล้วเอาไปตากให้แห้งในที่แดด เมื่อแห้งแล้วจึงเอาไปเผาไฟ แล้วเอาขี้เถ้าไปโปรยในอากาศ หญ้านั้นก็ไม่อาจจะงอกขึ้น

ได้อีกเพราะถูกถอนรากถอนโคนทำลายหมดแล้ว ฉะนั้น การทำลายหรือปราบ
กิเลสอย่างละเอียดด้วยอำนาจปัญญาที่ฉะนั้นเหมือนกัน กิเลสเหล่านั้นไม่อาจ
จะเกิดขึ้นได้อีก เพราะต้นตอรากเหง้าของมันถูกทำลายหมดแล้ว เพราะฉะนั้น
การทำลายกิเลสด้วยอำนาจปัญญาจึงถือว่าเป็นการทำลายอย่างสมบูรณ์และ
โดยตรง

สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) วัดราชบพิธ ทรงเปรียบเทียบ
ไตรสิกขานี้ไว้ว่า

“ผู้ที่ทำตนให้บริบูรณ์ในศีล เหมือนกับผู้สำเร็จปริญญาตรีทางพระพุทธ
ศาสนา

ผู้ที่ทำตนให้บริบูรณ์ในสมาธิ เหมือนกับผู้สำเร็จปริญญาโททาง
พระพุทธศาสนา

ผู้ที่ทำตนให้บริบูรณ์ในปัญญา เหมือนกับผู้สำเร็จปริญญาเอกทาง
พระพุทธศาสนา”^{๒๑}

ฉะนั้น ปริญญาเอกที่แท้จริงในพระพุทธศาสนาก็คือตัวปัญญานี้เอง
การทำปริญญาในไตรสิกขานั้นจะต้องทำให้จนถึงขั้นปริญญาเอกจึงจะหมด
กิเลสและชื่อว่าพัฒนาจิตได้เต็มที่ ถ้ายังอยู่เพียงขั้นต้น ความทุกข์ความเดือด
ร้อนก็ยังมีอยู่ แต่ก็เบาบางลง ใครก็ตาม ถ้าปฏิบัติตนให้บริบูรณ์เพียงขั้นศีลอย่า
ได้พึงภูมิใจไปว่าตนเองได้พ้นทุกข์แล้ว เพราะกิเลสยังมีอยู่ถึง ๒ กอง หรือใคร
ก็ตาม เมื่อพัฒนาตนถึงขั้นสมาธิแล้วก็อย่าภูมิใจไปว่ากิเลสจะไม่ทำลายตนอีก
เพราะกิเลสอย่างละเอียดยังมีอยู่

^{๒๑}พระโอวาทของสมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) วัดราชบพิธ ซึ่งทรงประทานแก่
พุทธบริษัทที่วัดโสภณวนาราม อ.เมือง จ.ระยอง ในการที่เสด็จไปทรงเปิดตึกสุพิพัฒน์นารามเมื่อเดือน
กุมภาพันธ์ ๒๕๒๐.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ที่ปฏิบัติตามไตรสิกขาเปรียบเหมือนประเทศที่มีกำลัง ๓ อย่าง คือ

(๑) กำลังทหารป้องกันประเทศ

(๒) กำลังตำรวจและข้าราชการที่สุจริตรักษาความสงบสุขภายในประเทศ

(๓) กำลังแห่งการพัฒนาประเทศ

ประเทศที่มีทหารป้องกันประเทศ เปรียบเหมือนคนที่มีศีลเพื่อป้องกันกิเลสอย่างหยาบ

ประเทศที่มีตำรวจและข้าราชการที่สุจริตรักษาความสงบภายในประเทศ เปรียบเหมือนคนมีสมาธิรักษาจิตใจให้สงบสุข

ประเทศที่พัฒนาประเทศไปตามโครงการต่างๆ ได้สำเร็จ เปรียบเหมือนคนมีปัญญา

ปกติว่าประเทศใดก็ตาม ถ้าไม่มีกำลังทหารป้องกันประเทศแล้ว ศัตรูจากภายนอกย่อมคุกคามและทำลายประเทศนั้นได้ง่าย ประเทศขาดความปลอดภัยฉันใด คนเราก็เหมือนกัน ถ้าไม่มีศีลแล้วก็ยากที่จะหาความสงบสุขได้ แต่ถ้าหากว่าประเทศใดมีแต่กำลังทหารที่เข้มแข็งอย่างเดียว ไม่มีกำลังตำรวจรักษาความสงบสุขภายใน โจรผู้ร้ายหรือการทำผิดกฎหมายก็ย่อมมีมากเป็นเหตุให้ประชาชนในประเทศนั้นเดือดร้อน คนที่มีแต่ศีลเพียงอย่างเดียว ไม่บำเพ็ญสมาธิ ก็เหมือนกัน แม้จะป้องกันความวุ่นวายเดือดร้อนอันเกิดจากการขาดศีลได้ แต่ไม่อาจจะป้องกันความวุ่นวายเดือดร้อนภายในจิตใจได้ เพราะศีลไม่อาจจะป้องกันกิเลสอย่างกลางได้ หรือประเทศใดมีกำลังทหารอันเข้มแข็งและมีกำลังตำรวจและข้าราชการที่ซื่อสัตย์สุจริตรักษาความสงบสุขภายในประเทศแล้ว แต่ถ้าหากว่าประเทศนั้นไม่พัฒนาประเทศของตนในด้านต่างๆ เช่น การศึกษา การคมนาคม การแพทย์ และในด้านเครื่องจักรกลต่างๆ ประเทศนั้นก็ยิ่งล้าหลัง ประชาชนก็ยังยากจนอยู่ จะหาความเจริญที่แท้จริงไม่ได้ ข้อนี้ฉันใด คนที่มีเพียงศีลกับสมาธิเท่านั้น ไม่รู้หรือไม่เข้าใจเรื่องปัญญา

เลย ก็เช่นเดียวกัน เขาย่อมหาความสงบสุขที่แท้จริงไม่ได้ หรือคนที่มุ่งแต่ขึ้น ปัญญาเพียงด้านเดียว ไม่สนใจการรักษาศีลและการบำเพ็ญสมาธิ ก็จะไม่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาจิตของตนไม่ได้ เพราะศีลเป็นเหตุให้เกิดสมาธิ และสมาธิเป็นเหตุให้เกิดปัญญา เหมือนกับประเทศที่มุ่งแต่โครงการพัฒนาประเทศ ด้านต่าง ๆ เท่านั้น แต่ไม่มีกำลังทหาร ไม่มีกำลังตำรวจและข้าราชการที่สุจริต การพัฒนาก็ย่อมไม่สำเร็จ หรือพบอุปสรรคมาก เพราะศัตรูภายนอกย่อมหา โอกาสรุกรานได้ง่าย เนื่องจากขาดกำลังทหาร และศัตรูภายในคือใจผู้ร้ายและการฉ้อราษฎร์บังหลวง เป็นต้น ย่อมก่อความสงบสุขของคนในชาติได้ง่าย เพราะขาดกำลังตำรวจในการดูแลรักษาความสงบสุขภายใน

เพราะฉะนั้น ไตรสิกขาจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาจิต จะขาดเสียอย่างใดอย่างหนึ่งมิได้ เพราะจะทำให้การพัฒนาไม่สำเร็จตาม เป้าหมาย เหมือนกับประเทศที่ต้องมีทั้งกำลังทหาร กำลังตำรวจ และกำลังในการพัฒนาประเทศ จะขาดเสียอย่างใดอย่างหนึ่งมิได้ คนที่มีศีล สมาธิ และปัญญาบริบูรณ์แล้ว ก็เลิกล้มเป็นโรคภัยซึ่งเป็นตัวก่อความเดือดร้อนวุ่นวาย ก็ย่อมถูกกำจัดไปสิ้น เพราะผู้นั้นพัฒนาตนได้แล้ว เหมือนกับประเทศที่พัฒนาแล้ว ความยากจนและความล้าหลังถูกกำจัดไปสิ้น เป็นประเทศที่มีความเจริญรุ่งเรือง ประชาชนก็มีความอยู่ดีกินดี สงบสุข เพราะเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว

ฉะนั้น ในการพัฒนาตนตามหลักพระพุทธศาสนา จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อกำจัดโรคภัย ๓ ชนิดอันเป็นตัวก่อปัญหาความยุ่งยากวุ่นวาย ถ้าผู้ใดทำได้ ผู้นั้นย่อมถึงความสงบสุขอย่างยิ่ง เพราะได้พัฒนาตนตามเป้าหมายที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้แล้ว

